

[0799] [Besprek] *Willem Visser en Siebren Dyk, Eilander Wezenbúek. Woordenboek van het Schiermonnikoogs. Ljouwert/Leeuwarden (2002), Fryske Akademy, XLIII + 844 pp., ISBN 90-6171-934-8.*

Dit nieuwe woordenboek Schiermonnikoogs – Nederlands, nummer 10 in de reeks *Fryske Dialektstúdzjes* en hierna kortheidshalve EW genoemd, maakt al bij eerste oogopslag een prettige indruk. Het is ruim en overzichtelijk ingedeeld, het werd gezet in een leesbaar lettertype en het is fraai gebonden. EW bevat 661 pagina's 'echte woordenboektekst', welk gedeelte direct wordt voorafgegaan door 'Enige bijzonderheden van de grammatica van het Schiermonnikoogs', een hoofdstuk dat elke lezer als erg waardevol zal ervaren (21 pp.), en het geheel wordt afgesloten met een index Nederlands – Schiermonnikoogs. EW is in de eerste plaats bedoeld als presentatie van de gearhiveerde woorden in het Schiermonnikoogs, hun betekenissen, hun verbindingsmogelijkheden en andere lexicale eigenschappen, te vinden dus in het eigenlijke woordenboekgedeelte. Een indruk van dat deel van het boek laat zich geven aan de hand van een drietal willekeurig gekozen woordenboekartikelen: die van het zelfstandig naamwoord *reed* 'schaats', het werkwoord (*dy*) *redde* '(zich) redden' en het bijvoeglijk naamwoord *stark* 'sterk'.

Het trefwoord *reed* (p. 435) wordt gevolgd door de fonetische weergave, de afkorting *s.m.* (voor substantief masculinum; handiger was *de; m.* geweest) en twee meervoudsvormen: *reden* en *redens*, die elk ook van een fonetische transcriptie zijn voorzien. De laatste vorm krijgt de toevoeging *zeldzaam*. Dan volgt tussen haakjes: *vgl. Fries redens* 'schaatsen'. Daarna komt het equivalent van Schiermonnikoogs *reed* in het verwante Fries, dat *reed* blijkt te zijn en dat op zijn beurt gevolgd wordt door het Nederlandse 'schaats'. Het teken # luidt vervolgens de vaste verbindingen in (en ook de 'idiomatische uitdrukkingen', zegt de Inleiding op p. xix, maar dat is een ondersoort), in dit geval *Op reden is it fole kotser* 'op schaatsen is het veel korter' en *Hy is deze winter nach net op reden wein*, eerst in het Fries weergegeven met *hy hat fan 't winter noch net op redens west* en vervolgens voorzien van een verklaring in het Nederlands: 'hij heeft deze winter nog niet geschaatst'. Het woordenboekartikel *reed* sluit af met een verwijzing naar *fet* 'vet' (voor nóg een verbinding met *reed*) en naar het werkwoord *reerone* 'schaatsen', een samenstelling die kennelijk formele specialisatie heeft ondergaan: de *d* ontbreekt er immers in.

Ook het werkwoord (*dy*) *redde* wordt gevolgd door een fonetische beschrijving en de woordsoort aanduiding. Als meerlettergrepig woord wordt *redde* nog voorafgegaan door een apostrof, die aangeeft dat de eerste lettergreep het hoofdaccent draagt. Na de hoofdvormen *redde* 'redde' en *red* 'gered' volgt de Friese vorm (*jin*) *rêde* en het Nederlands '(zich) redden'. Dan volgen een aantal vrije verbindingen ('voorbeeldzinnen'), en, na #, enkele vaste verbindingen. Sommige verbindingen zijn voorzien van Friese equivalenten.

Het bijvoeglijk naamwoord *stark* 'sterk' heeft na de fonetische beschrijving de aanduiding *adj.*, kreeg als toevoeging de morfemen die de vergrotende en de overtreffende trap uitdrukken: *-er* resp. *-st*, en werd voorzien van de Friese vorm *sterk* en van de verklaring 'sterk' in het Nederlands. Daarna volgen de vrije en vaste verbindingen, vijftien in getal (met éénmaal het Friese equivalent); met de verklarin-

gen is dat iets minder dan een halve woordenboekkolom van EW. Tussendoor vinden we één, en helemaal aan het eind nog een drietal verwijzingen naar andere trefwoorden: naar *trang*, d.i. een synoniem van *sterk* in de betekenis ‘ranzig’, resp. naar *drank*, *ynhauten* en *watter*, te weten voor niet in dit artikel opgenomen verbindingen met *stark*, dus niet voor synoniemen. Zo kent men in het Schiermonnikoogs volgens het artikel van *drank* de verbinding *starke drank*, en, te lezen in het artikel van *ynhauten*: *stark van ynhauten wazze* ‘een sterk lichaamsgestel hebben’.

EW biedt dus veel informatie. Ook de genoemde verwijzingsstypen zijn de gebruiker natuurlijk welkom, hoewel je die naar andere vaste verbindingen vooral verwacht in aansluiting op de relevante betekenis, op de relevante gebruikssfeer of op een andere, verwante vaste verbinding in het artikel, dus in het geval van *drank* en *watter* bij *starke kofje, tee* ‘sterke koffie, thee’ en niet helemaal aan het eind, dat is in dit geval na het minder verwante en sterk semantisch gespecialiseerde *Ik metje my stark* ‘ik maak mij sterk, ik geloof stellig’. Verwijzingen midden in het artikel, in dit geval naar het synoniem *trang* van *stark* = ‘ranzig’ zijn zeker handig, in de eerste plaats natuurlijk voor degenen die synoniemen zoeken. Maar wie met behulp van de lijst Nederlands-Schiermonnikoogs achterin wil nagaan of het Schiermonnikoogs *stark* kent voor ‘ranzig’ ontdekt wel *trang*, maar niet *stark*. De samenstellers formuleren voorafgaand aan die lijst hun beperkingen als volgt: ‘Enerzijds zijn (...) niet alle woorden van het Nederlands systematisch als vertaling gebruikt, anderzijds is het zo dat de software niet zo optimaal was dat alle relevante Nederlandse woorden uit de tekst gehonoreerd konden worden. Wel is gepoogd om de lacunes nog zoveel mogelijk met de hand aan te vullen’. De gebruiker moet dus af en toe even doorzetten, zoals in geval van ‘ranzig’, en gelukkig vindt hij in het artikel van *trang* dan een verwijzing naar het synoniem *stark*. Wie nog meer zekerheid wil moet ook binnen het artikel *stark* nog even vasthoudend zijn, want dat begint met Fries *sterk* en Nederlands ‘sterk’, gevolgd door een kleine reeks verbindingen. Pas bij de verbinding *starke butter* ‘sterke boter’ ziet men de betekenis *ranzig* voor ‘sterk’ genoemd, gevolgd door de verwijzing naar *trang*.

Hoe kwam men eigenlijk tot de structuur van zo’n artikel? In de ‘Aanwijzingen voor het gebruik’ lezen we: ‘Als beschrijving van de betekenis is in vele gevallen volstaan met de vertaling, vooral indien het woord slechts één betekenis heeft of de dekking van de Schiermonnikoger betekenissen overeenkomt met die in het Nederlands. Is dat niet het geval, of bestond er anderszins aanleiding toe, dan is aan de vertaling een nadere, meest disambiguerende betekenisomschrijving toegevoegd of zijn er meerdere betekenissen onderscheiden; deze worden dan voorafgegaan door een vetgedrukt cijfer’. Zien we nu bij *stark* een ‘disambiguerende’ betekenisbeschrijving? Nee, want alleen wordt ‘sterk’ gegeven en vervolgens krijgen we vrije en vaste verbindingen en hun vertalingen. Of is bedoeld dat op die manier is ‘gedisambiguerd’? De verwijzing naar het synoniem *trang* van *stark* = ‘ranzig’ duidt er niet op dat men ‘sterk’ als één betekenis heeft opgevat. Dekken misschien alle betekenissen van *stark* die van Nederlands ‘sterk’? De nieuwste Van Dale onderscheidt er vijftien, waaronder ‘sterk’ = ‘met spanning, strak’. Maar op die betekenisomgeving kom je niet door de gegeven verbindingen in het EW-artikel *stark*. Als die betekenis in het Schiermonnikoogs wel blijkt voor te komen, dan is dat nog niet zo erg, omdat door de vertaling met Nederlands ‘sterk’ ook ‘strak’ kan

worden gelezen. Lastiger wordt het als die betekenis zich in het Schiermonnikoogs niet voor zou doen. Zou je in een Schiermonnikoger tekst lezen over *starke seilen*, zijn het dan inderdaad zeilen zodanig van kwaliteit dat ze niet gauw stuk gaan, of zijn ze misschien strak gespannen, zijn het zeilen dus die men volgens EW wel *strakke seilen* noemt?

Een opsomming van de Schiermonnikoger (sub)betekenissen met betekenis cijfers zou ik bij *stark* prettig hebben gevonden, het zou hebben bijgedragen aan de overzichtelijkheid. Vaste verbindingen als *stark twyfelje* ‘sterk twijfelen’ en *stark feraudere* ‘sterk verouderd’ zal de gemiddelde gebruiker toch verwachten onder omschrijvingen als ‘in hoge mate’ en *strang* = ‘ranzig’ laat zich ook goed afzonderen, zo werd al duidelijk. Ook was er wel iets voor te zeggen geweest om de relatie tussen de vaste verbindingen aan het eind en de relevante betekenissen in beeld te brengen door coderingen zoals die onder meer voorkomen in *Van Dale Groot woordenboek van hedendaags Nederlands*. Beter nog had men de vaste verbindingen bij de (sub)betekenissen kunnen onderbrengen, om alleen geheel ondoorzichtige verbindingen voor het eind van het artikel te bewaren. Getuige bijvoorbeeld *So sterk as een hynder* ‘zo sterk als een paard’ aan het eind van het artikel *stark* is dat laatste nu niet het geval. De Inleiding spreekt zoals gezegd over ‘vaste verbindingen en idiomatische uitdrukkingen’ die na # komen (p. xix). Misschien is bedoeld dat alleen vaste verbindingen met betekenis specialisatie na # komen en niet die daarzonder, maar toch zien we in het artikel van (*dy*) *redde* ‘(zich) redden’ juist de verbinding *Ja binne mooi-ineeuwr red* ‘zij zijn met elkaar geholpen’ en *Wy redde it wal* ‘wij spelen het wel klaar, wij slaan ons er wel door’ voor het #-teken, en het (wederkerige) *dy redde* ‘zich redden, zich erdoor slaan’ erna. Bij de laatste verbinding lijkt me de semantische specialisatie niet per definitie sterker dan bij die voor het #-teken. Nu is het onderscheid tussen vrije en vaste verbindingen soms lastig vast te stellen, en dat kan juist een argument zijn om wat semantisch bij elkaar lijkt te horen, ook zoveel mogelijk bij elkaar te plaatsen, of het nu gaat om een vaste verbinding met of zonder betekenis specialisatie of om een vrije verbinding.

Maar een stuk belangrijker is de vraag, wát we in EW aan vaste verbindingen aantreffen. Dat is heel veel, zo blijkt, zelfs in vergelijking met het *Wurdboek fan de Fryske Taal*. Toch had er met een nog wat krachtiger inzet van informanten nog meer in EW kunnen staan. Met Van Dale als checklist, namelijk om informanten door associatie zich taaleigen verbindingen te doen herinneren en natuurlijk niet om ze leenvertalingen en andere nieuwvormingen te laten maken, wat een ander doel zou dienen. Over de eventuele Schiermonnikoger versie van bijvoorbeeld ‘drie man sterk’ en ‘zo sterk als een beer’ blijven we nu enigszins onzeker, omdat het toch zo uitgebreide EW ze niet laat zien. De samenstellers zeggen in de inleiding, waar ze vergelijken met Fokkema’s eerdere *Wezzenlist*, dat de vaste verbindingen in EW zeker niet uitputtend zijn behandeld, al ‘is er in dit opzicht meer naar volledigheid gestreefd’. Hoe dat laatste precies is gegaan en tot welke graad, wordt niet duidelijk gemaakt. Kennelijk hebben de auteurs zich beperkt tot de aanwezige corpussen zoals die in de inleiding beschreven zijn en het commentaar van twee sprekers van het Schiermonnikoogs op de voorlaatste versie van hun woordenboek.

Als we Schiermonnikoger teksten beschouwen, zowel oudere van Pita Grilk (*De lytje Pole*, Ljouwert, 1963) als jongere, bijvoorbeeld de Schiermonnikoger versie van Tiny Mulders beroemde gedicht *Bitterswiet* door Henriëtte Pieperiet en de tekst van het cd-boekje bij de cd *Eilander lieten van de lytje Pole* (1997; gezongen door Henriëtte van Bon en Greta Hooghart), dan vinden we bijna alles terug in EW, wat natuurlijk ook verwacht mocht worden. Toch trof ik van Grilk *hynjerskap* (p. 134) niet aan in EW, terwijl dat toch geen toevallig dichterlijk woord van haar zal zijn (vgl. Fries *hynstekape* ‘hoofddekseel voor paarden in de winter’, Stellingwerfs *peerdekappe*). Zo ook miste ik Grilks *jaunsklak* ‘avondklok’ (p. 132) en *septiel* in *septiel secuur* (p. 134), dat EZ echter anders blijkt te hebben gespeld, nl. als *subtyl*, dat wordt verklaard als ‘subtiel’. De cd-tekst geeft de klankvariant *bremse* ‘wespen’ naast *brims* ‘wesp’ (dus enkelvoud) in EW, en in plaats van *seenharje* ‘haren van een zeis’ in EW geeft de cd-tekst *seneharje*, dat bij navraag zo ook blijkt te worden gezegd. Wellicht gaat het ook hier om varianten. Het woord *kraimseil* ‘het zeil van de snoepkraam’ uit de traditional *Súkerjantjen* ontbreekt in EW en *bekebane* geldt volgens mondelinge mededeling en ook volgens de cd nu nog uitsluitend voor ‘verbranden van oude rommel in de tuin’, terwijl EW dit woord als uitgestorven markeert en zegt dat het eerder ging om ‘een (vreugde)vuur stoken’, wat op zichzelf juist is. *Spinjertried* ‘spinragdraad’ uit *Bitterswiet* tenslotte blijkt bij navraag ook inderdaad een bestaand woord, ook al geeft EW het niet.

Door dit soort toevallige vondsten mag absoluut geen verkeerde indruk ontstaan. Ze doen niet af aan het hoge informatiegehalte dat EW kenmerkt. Lang geleden genoot ik in meer dan één vakantie van de natuur en de prettige sfeer op het eiland, maar kon amper iets over het Schiermonnikoogs te horen of te lezen krijgen. Vandaag de dag biedt EW een schat aan informatie, waaruit ik leer dat de parnassia op de *lytje Pole* ook *knootjefet* heet, en dat de orchis er *koekoeksblom* wordt genoemd. Wel vraagt het woordenboek naar mijn mening om een voorziening waarmee blijvend aanvullingen kunnen worden opgenomen in een elektronisch bestand. Het moet niet moeilijk zijn informanten bereid te vinden om regelmatig ‘vondsten’ door te mailen. Naar mevrouw E. Perdok mij meedeelde – zij schreef zelf het *Woordenboek Nederlands – Schiermonnikoogs* (2001), waarvan EW gebruik heeft gemaakt - zijn er haar nog wel zo’n honderd sprekers van het Schiermonnikoogs bekend, dit in tegenstelling met de negatieve beeldvorming die men in de pers nogal eens tegenkomt, nl. dat er nog maar enkele sprekers zouden restereren. Blijkens het *Feurwes* van EW krijgen de auteurs graag *oonfollingen en ferbatteringen*. Dat moet dus goed kunnen komen.

Tot slot nog iets naar aanleiding van het Fries in EW. Het woordenboek opent met een voorwoord in het Schiermonnikoogs, laat dus de taal van het hart en van het eiland spreken. Hoewel beide auteurs hun dissertaties over het Fries in het Engels schreven, vervolgen ze nu met hun *Ynlieding* in het Fries, die snel gevolgd wordt door dezelfde Inleiding maar nu in het Nederlands en ‘Enige bijzonderheden van de grammatica van het Schiermonnikoogs’, alleen in het Nederlands. Die ‘bijzonderheden’ bevatten zoveel interessants dat de aanduiding ‘enige’ beslist te bescheiden is. Met de Friestalige versie van de inleiding lijkt me echter niemand geholpen. Energie en ruimte hadden beter besteed kunnen worden aan het enige dat ik in het inleidende deel mis, een korte beschrijving van de klankhistorische verhou-

ding met het Fries. De korte paragraaf ‘Schiermonnikoogs tegenover Fries’ vraagt juist om meer dan het noemen van een drietal ontwikkelingen in het Fries die het Schiermonnikoogs niet heeft gekend. Veel lezers gaan immers onwillekeurig nadenken over de klankcorrespondenties met verwante woorden in het Nederlands, het Fries en andere streektalen en dialecten, of de fonologisch of alleen semantisch verwante woorden in het Fries nu opgenomen zijn in de artikelen of niet. Hoe is de relatie taalhistorisch gezien in grote lijnen? De auteurs spreken in hun inleiding van versplintering van het huidige Fries taalgebied, maar hoe moet de lezer die begrijpen? Was er dan een duidelijke(r) eenheid, waar bestond die uit en hoe is dan de afgescheiden ontwikkeling ‘klankwettig’ samen te vatten? Gaat het misschien ‘gewoon’ om een randje van een dialectcontinuüm met relictten én eigen ontwikkelingen, zoals die bijvoorbeeld ook te vinden zijn in Vriezenveen en Staphorst? Wat wil er gezegd zijn met het geven van Friese equivalenten? Zo ook wat de gegeven verbindingen in het Fries betreft, waarbij nog een complicatie optreedt: soms zijn ze wel genoemd, soms niet, maar dat garandeert niet dat er geen Fries equivalent bestaat, zodat de lezer zelf elders verder zou moeten zoeken. Als onder *fil* ‘vlinder’ het Fries *flinter* is opgenomen, drukt dat alleen een verschil tussen Schiermonnikoogs en Fries uit. In dit geval wijst EW gelukkig op Oost-Fries *filerke*. Bij *snikpeerd* ‘jaagpaard’ wordt Fries *skipjager* vermeld, het Schiermonnikoger woord voor ‘paard’ is *hynjer*. Gelukkig wordt gewezen op Gronings *snikpeerd*, maar in hoeverre is eigenlijk per woord nagedacht aan overeenkomsten met andere talen dan het Fries? We vinden bij *reerone* ‘schaatsen’ Fries *reedride* vermeld; *rone* is ‘lopen, rennen’, dus zou er qua formatie ook gedacht kunnen worden aan het Drentse *scheuvellopen*. Interessant is ook *hantjemieter* voor ‘klomp’, kennelijk geen Fries en ook geen Nederlands woord, maar is het daarmee uitsluitend Schiermonnikoogs?

Zeker, er blijft altijd iets te wensen over. Zoals meer beschrijvingen van streektalen en bijzondere dialecten elders in ons land die met EW kunnen wedijveren qua gedegenheid en veelheid aan informatie, niet in de laatste plaats op het terrein van de klanken en van de syntactische verbindingsmogelijkheden.

Henk Bloemhoff
Oosterwoolde